

IZOMORFIZMUS

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI PUBLIKÁCIÓS GYAKORLATBAN

PRIMECZ HENRIETT* – BAKSA MÁTÉ

Budapesti Corvinus Egyetem

Beérkezett: 2021. november 5., elfogadva: 2022. április 9.

A társadalomtudományi területen megjelenő tudományos publikációk egyre inkább hasonlóvá válnak egymáshoz. Cikkünk célja, hogy megvizsgáljuk ezt a trendet, feltárjuk okait és következményeit. Elméleti keretként az intézményi szociológia makroinstitucionalista megközelítését alkalmazzuk. Széles körű tapasztalatunk szerint a tudományos folyóiratok szerkesztői és bírálói arra töreksenek, hogy a cikkek azonos formai standardoknak feleljenek meg, ennek következtében pedig a cikkek egységesülnek tartalmuk, logikájuk és felépítésük szempontjából is. Ezen szerkesztőségi törekvéseket különösen erősíti az, hogy a tudományosság kritériumai objektívnak tűnnek, holott ezek az intézményi szociológia megközelítése szerint egy tudományos közösség társas konstrukciójaként jönnek létre. Akár a tudományosság mítoszának is tekinthetjük azokat a kritériumokat, amelyeket a szerkesztők és bírálók elvárnak, és amelyek az izomorfizmus irányában hatnak.

Kulcsszavak: tudományfilozófia, tudományos közlés, intézményi szociológia, izomorfizmus

Publications in the social sciences are becoming increasingly similar. The purpose of our paper is to examine this trend and explore its causes and consequences. We use the macro-institutionalist approach of institutional theory as a theoretical framework. In our extensive experience, editors and reviewers of scientific articles strive to ensure that papers meet the same formal standards and thereby also work towards unification in terms of content, logic, and structure. These editorial aspirations are particularly reinforced by the fact that the criteria of being scientific seem objective, even though, from the perspective of institutional theory, these criteria are social constructs of the scientific community. We may consider that some of the requirements of editors and reviewers are no more than myths of being scientific that contribute to the isomorphism of publications.

Keywords: philosophy of science, scientific publication, institutional theory, isomorphism

* Levelező szerző: Primecz Henriett, Budapesti Corvinus Egyetem, Vezetéstudományi Intézet, Szervezeti Magatartás Tanszék, 1093 Budapest, Fővám tér 8. E-mail: henriett.primecz@uni-corvinus.hu

Bevezetés

A kutatás és publikálás fontos része a felsőoktatásban zajló munkának. Bár mindig is léteztek azzal kapcsolatban elvárások, hogy a tudományos közösség tagjai publikálják kutatási eredményeiket és tudományos érveiket, az utóbbi időben azt tapasztalhatjuk, hogy egyreért fokozódó publikációs nyomás nehezedik a felsőoktatás minden szereplőjére, másrészt az is megfigyelhető, hogy a publikációs lehetőségek – noha számosságukban bővülnek – formailag, és ezáltal részben tartalmilag is, egyre kötöttebbek. Sok kezdő és senior kutató is azt élheti meg, hogy a szaklapok elvárásai egyre inkább egységesek, és nem vagy nehezen lehet az adott időszakban sztenđerdként kialakult formátumtól eltérő stílusú, tartalmú, módszertanú cikkeket publikálni, különösen magasabb presztízsű lapokban. E közös élmény alapján lényegében a tudományos publikációk egységesülését figyelhetjük meg.

A tudományos publikációk egységesülése mögött egyfelől olyan általános okok állnak, mint a tudomány tömegesedése. A kutatók globális számának rohamos növekedésével és az információcsere felgyorsulásával a tudomány egyszersmind egyre töredezettebbé is válik, egyre nagyobb fokú és mélyebb specializációt kíván meg művelőitől. A tömegesedéssel és a túlspecializálódással párhuzamosan pedig értékelési problémák keletkeznek, hiszen az egyedi kutatók egyre kevésbé képesek tudományterületük egészét átlátni, társterületek kutatási eredményeit tudományosan megítélni. Ennélfogva kulcskérdéssé válik az értékelés (keresés és kiválasztás) problémája: az elolvasandó, felhasználandó cikkek szelekcióját segítő értékelő mechanizmusok és metrikák szerepe felértékelődik. A publikációk egységesülésének folyamata azonban nem magyarázható meg teljes egészében a tömegesedés és a specializáció trendjeivel, érdemes hát tudományszociológiai szempontból is megvizsgálnunk e jelenséget.

Cikkünkben abból a kérdésből indulunk ki, hogy hogyan lehetséges megállapítani a tudományosság kritériumait, és az intézményi szociológia elmélete alapján értelmezzük a tudományos publikációkat érintő megfigyelhető jelenségeket. Gondolatmenetünk az izomorfizmus fogalmán keresztül mutatja be, hogy miként zajlik az egységesülés a publikációk területén. E kérdést három olvasatból vizsgáljuk meg: szerzői, szerkesztői-bírálati és olvasói szempontból is értékeljük, hogy a publikációs elvárások intézményesülése milyen pozitív és negatív hatással bír az érintett szereplők számára. Ezek alapján konklúzióinkban arra jutunk, hogy a kialakult normák kedveznek azoknak, akik már meghatározó szereplői a tudományos életnek; a valódi tudományos újdonságot hordozó, és potenciálisan formabontó munkáknak azonban csökken az esélyük a megjelenésre.

Elméleti megfontolások

A racionalitás központi fogalom a tudomány világában, és a racionalitásra törekvés legitim cél a tudományosság kritériumai között. Ugyanakkor már *Kuhn* (1979) rámutatott, hogy az, ami racionálisnak, jónak, igaznak vagy tudományosnak tűnik egy időszakban, paradigmaváltás után már tudománytalannak vagy akár irracionálisnak is tűnhet egy másik tudományos korszakban. *Feyerabend* (2002) rámutatott, hogy a kutatók gyakran a racionalitás nevében, de nem racionálisan viselkednek tudományos munkásságuk alatt, és ugyanő amellet érvelt, hogy a tudományos előrelépések, áttörések egy-egy

tudományos szabály megszegésével szoktak történni, így a szabályokhoz való merev ragaszkodás nem is szolgálja a tudományos fejlődés érdekeit. Az intézményi szociológia (Walgenbach 1999) arra is rámutat, hogy a társadalom szereplői törekszenek a racionalításra, s így például igyekeznek a környezethez is alkalmazkodni, amelyet objektíven adottnak tekintenek – bár társas konstrukció eredménye, ami persze az adott pillanatban objektív és megváltoztathatatlan körülménynek tűnik.

Az intézményi szociológia központi fogalma, amelyről a nevét is kapta, az *intézményszerűsítés*. Berger és Luckmann (1966) valóságkonstrukciós fogalmára építve az intézmények a társadalom tagjai közötti interakciókban keletkeznek, ezeket a szereplők – legalábbis externalizációjukat követően – objektívnek tartják, és ezáltal az egyénen kívül állónak tekintik. Az intézmények így történelmileg tartóssá válnak, azaz közös jelentésszisztemeket alkotnak. Az intézményszerűsítésnek számtalan következménye van: a társadalmi szereplők nagy része adottnak, helyesnek tekinti, nem kérdőjelezi meg ezeket; így a társadalmilag konstruált jelenségek (például ok-okozati viszonyok) természetessé válnak és objektívizálódnak; az intézményszerű jelenségek objektívnek, de legalábbis történelmileg kialakultnak tűnnek, így indokoltnak is látszanak; végezetül a társadalmi problémák csak úgy kerülhetnek terítékre, ha beilleszkednek a fennálló intézményszerű szabályrendszerbe (Walgenbach 1999). Noha objektívnek tűnnek a szereplők számára, az intézmények társas konstrukciók eredményeként jönnek létre (Suddaby 2015). Ahogy a „cselekvés sablonjaként” működnek, az intézményszerű elemek akkor is reprodukálódnak, ha lenne jobb megoldás: mert a szereplők nem látják az alternatívákat, a bevált keretek között maradnak; sőt még ha látják is az alternatívákat, gyakran maradnak a történelmileg kialakult megoldások mellett, mert erről van tapasztalatuk. Szélsőséges, de nem ritka helyzet, hogy az intézmények akkor is fennmaradnak, amikor a működésük már senkinek sem áll az érdekében (DiMaggio–Powell 1983). Ebből fakadóan a szereplők a saját cselekvéseiket racionálisnak tekintik, miközben valójában nem mindig azok, hiszen az objektívnek feltételezett keretek kényszerítik őket bizonyos történelmileg kialakult pályára, és maga a racionalitás is konstrukció eredménye (Walgenbach 1999).

Az intézményi szociológia irányzatai közül a makroinstitucionalisták kiemelték, hogy az intézményi környezet befolyásolja a szervezeteket, a szervezetek adoptálják a környezetük intézményszerű elemeit, és a legitimitáció igazolására használhatják ezeket. Az intézményszerű elemek adoptációjával a szervezet demonstrálja, hogy a társadalom alrendszere: ezek az intézményszerű elemek megteremtik a szervezet elismertségét arra vonatkozóan, hogy a társadalmi követelményeknek megfelel, racionálisan szervezett és modern. A legitimitás kulturális alapú, azaz értelmes magyarázattal szolgál a szervezet létre, működési módjára, illetékességére. Ezen túl az intézményszerű elemek a leírtakon túl növelik a belső és külső szervezeti kapcsolatok stabilitását; így biztosítják a szervezet továbbélését és a szükséges erőforrások beáramlását. Ez vezet az *izomorfizmushoz*, azaz ahhoz, hogy a társadalmi szereplők és szervezetek, tudtukon és akaratukon kívül egyre hasonlóbakká válnak (Walgenbach 1999).

Az intézményi izomorfizmus arra sarkallja a szereplőket, hogy más, a sajátjukkal megegyező környezeti feltételekkel szembesülő egyedekhez hasonlóvá váljanak. E készítésnek több forrása is lehet, például a kényszer, a másolás vagy a normatív nyomás. A kényszer által létrejövő izomorfizmus olyan esetekben jelentkezik, amikor szabályok, írott normák, előírások, például jogszabályok bizonyos kikerülhetetlen elvárásokat támasztanak. Például nem lehet valaki egyetemi tanár tudományos publikációk nélkül.

A másolásalapú izomorfizmus az, amikor a szervezetek legitimálásuk érdekében másolják a jónak tartott gyakorlatokat. Például egy feltörekvő egyetem megvizsgálja a kiváló nemzetközi egyetemek gyakorlatát, és azt találja, hogy a kollégákat ösztönzik arra, hogy bizonyos folyóiratokban publikáljanak, akkor ezt lemásolja, és hasonló vagy ugyanolyan folyóiratlistát állít a kutatók számára, és az ezen szereplő folyóiratokban történő publikálást támogatja. Végül a normatív nyomás alapján úgy alakulhat ki izomorfizmus, hogy a szervezet szereplői szakmai fórumokon, konferenciákon, továbbképzéseken, esteleges munkahelyváltásokkor megismerik egymás gyakorlatait, és ezek elterjednek. Általánosságban is megfigyelhető, hogy a szakmává válás, a professzionalizáció normatív nyomást helyez a szereplőkre (Walgenbach 1999). Például a kiváló üzleti iskolákat tömörítő CEMS-hálózat oktatói rendszeres szakmai találkozóiokon megbeszélik az egyetemeik publikációs elvárásait, és ezt hazaviszik a saját szervezetükbe, és ott a kulcsszereplőket meggyőzve, bevezethetik maguk is.

Az izomorfizmus megjelenésének okai a tudományos publikációkban

Az intézményi szociológiai elméletek által a fentiekben megvilágított jelenségek a tudományos közösség működésében is felfedezhetők. Ahogyan bármely emberi közösség, a kutatók működése is bizonyos cselekvési sablonokat követ, amelyek nemcsak a kutatás módszereiben, de már a vizsgálható kutatási kérdések megválasztásában, majd az eredmények közzétételének módjában is tetten érhetők. A tudományos közösség számára különösen fontosak ezen intézmények, hiszen újra és újra meg kell válaszolniuk azt a kérdést, hogy mi tekinthető tudományosnak, e törekvésükben pedig épp az elfogadott cselekvési minták szolgálnak sorvezetőül. A kérdés tétje nem pusztán filozófiai jellegű: a tudományosság pecsétjével hitelesített munkákat és személyeket fogadja el legitimnek a társadalmi környezet, ezeknek juttat forrásokat, illetve ezek befolyásolják sikereiben a döntéshozókat és a közvéleményt.

Az e problémával foglalkozó tudományfilozófiai diskurzus az úgynevezett demarkációs vita, amelynek tétje a tudomány és nem tudomány határainak kijelölése. E kérdés az ókori görög gondolkodók óta olyan tudós filozófusokat foglalkoztatott, mint Kuhn, Popper, Feyerabend, Lakatos vagy Thagard (Kutrovácz–Láng–Zemplén 2008). A demarkációs problémára azonban azóta sem született mindenki által elfogadott megoldás. Laudan például amellet érvel, hogy a tudomány-nemtudomány dichotómia felvetése is érvénytelen, s valójában a megbízható és nem megbízható tudás között érdemes különbséget tenni (Resnik 2000). Álláspontunk, hogy e kérdés tekintetében érdemes lehet más szabályt megfogalmazni a természettudományok és a társadalomtudományok esetében. Utóbbiak esetében a tudományosság kritériumaként aligha találhatunk általánosabb és időtállóbb állítást, mint hogy az a tudományos, amit a tudományos közösség annak tart.

A tudományos közösségben kialakult összes intézmény közül különösen fontosnak tartjuk azokat, amelyek a publikációk tartalmát, formáját és megjelenési folyamatát szabályozzák. Értelmezésünk szerint a felvilágosodás óta tartó, a bennünket körülvevő világ szisztematikus megismerésére indított modern tudományos vállalkozás értelmezhető úgy, mint több párhuzamos, a kutatók között zajló, inkrementálisan fejlődő, aszinkron diskurzus. Ezen értelmezésből pedig következik a publikációk kiemelt szerepe: az, ami a tudományos közösség által elismert felületeken (például folyóiratokban,

szakkönyvekben) megjelenik, a tudományos korpusz részévé válik, a diskurzus építőköve lesz. A megjelenés pusztán tényéből ugyanakkor nem következik az adott munka jelentősége: ezt befolyásolja, hogy hol jelenik meg, hányan olvassák, hányan hivatkoznak rá, és hogyan viszonyulnak hozzá a tudományos közösség más képviselői.

A publikációk esetében az intézményesült elvárásrendszerek, vagyis a tudományos-ság mércéjének érvényesítői a folyóiratok szerkesztői és bírálói. Kimondott feladatuk a kapuőr szerep betöltése, azaz annak eldöntése, milyen munka felel meg a közösség elvárásainak, milyen munka érdemes arra, hogy a tudományos diskurzus részévé váljon. Iuvenalis, a római szatírásköltő kérdését parafrázálva kérdezhetjük: ki őrzi a kapuőröket? A szerkesztőségek ugyanis nem pusztán önmaguk belátása szerint döntenek kapuőri minőségükben, hanem többé-kevésbé maguk is külső elvárásrendszereknek igyekeznek megfelelni.

Az angolszász kutatók (és őket követve egyre több ország tudományos közösségei) különböző listákba rendezik a folyóiratokat, Magyarországon pedig egyszerre fontosak az MTA vonatkozó doktori bizottságának A-B-C-D besorolásai vagy a nemzetközi adatbázisokban (például Scopus és Web of Science) való megjelenés (*Krajcsák–Szabó 2021; Sasvári–Bakacsi–Urbanovics 2021*). A besorolás elvileg azt tükrözi, hogy milyen minőségű tudományos közleményeket fogadnak el és jelentetnek meg a lapban. A tudományos közösség a magasabb besorolású lapokat megbízhatóbbnak tartja tudományos kérdésekben, így ezeket többen olvassák, ezáltal a szerzők, akik szeretnék, hogy kutatási eredményeik szélesebb körben ismertté váljanak, igyekeznek a magasabb besorolású lapokban publikálni. A folyóiratok saját presztízsük, kiadói fenntartásuk, illetve szerzői és bírálói utánpótlásuk érdekében általában igyekeznek úgy alakítani saját elvárásaikat, hogy a tudományos közösség objektívnek tartott elvárásainak megfeleljenek, és ennek érdekében törekednek a különböző listákon való jobb besorolásra, és vállalják a meghatározó adatbázisokhoz csatlakozást, és annak külső mérőrendszerét. Ezekbe a kiemelt adatbázisokba való bekerülés nem automatikus, a lapokat szisztematikusan átvilágítják előre lefektetett szempontrendszer alapján (lásd pl. Scopus és Web of Science folyóirat-akkreditációk szempontrendszere az 1. táblázatban.). A csatlakozás azzal jár, hogy a „tudományosság” megállapításának szempontjait részben alárendelik a listák esetleges nyelvi és intézményi-politikai céljainak vagy a kiadói adatbázisok sok esetben kvázi-piaci tudománymetriai szempontrendszerének (*Sasvári–Bakacsi–Urbanovics 2021*).

1. táblázat: A Scopus és Web of Science folyóirat-akkreditációk szempontrendszere

	Scopus	Web of Science
Küszöbkövetelmények		
<i>Szerkesztőségi politika</i>	meggyőző szerkesztőségi politika (szabályzat), bírálati folyamat típusa, szerkesztők földrajzi diverzitása, szerzők földrajzi diverzitása	elérhető ISSN szám és cím, meghatározott kiadó, bírálati folyamatot ismertetik, elérhetőek a szerkesztőségi tagok, etikai nyilatkozatok és szabályok, szerzők és szerkesztők földrajzi diverzitása

1. táblázat: (folyt.)

	Scopus	Web of Science
<i>Tartalom</i>	tudományos hozzájárulás a szakterülethez, absztraktok egyértelműsége, a folyóirat céljainak és tartalmának való megfelelés, cikkek olvashatósága	tudományos tartalom minősége, megfelelés a lap deklarált céljainak és tartalmának, latin betűs hivatkozásjegyzék elérhető a cikkeknel, világos nyelvhasználat
<i>Szerkesztőségi presztízs</i>	folyóiratcikkek hivatkozottsága más Scopus-indexált lapokban, szerkesztők szakmai presztízse	szerkesztők affiliációja és szerzők affiliációja ismert, szerkesztőség összetétele
<i>Rendszeresség</i>	késések és kihagyások nélkül, folyamatosan megjelenik a lap	folyamatos, időben rendszeres megjelenés kihagyások nélkül
<i>Online elérhetőség</i>	teljes folyóirat-tartalom elérhető online, van angol nyelvű honlap, honlap minősége, szerkezete	online elérhető a tartalom, angol nyelvű címek és absztraktok, finanszírozó feltüntetése
Besorolási követelmények		
<i>Hivatkozottság</i>	önhivatkozási ráta, teljes hivatkozási ráta, CiteScore	összehasonlító elemzés a hivatkozások alapján (önhivatkozás, impakt)

Forrás: Elsevier (2022) és Clarivate (2022) alapján saját szerkesztés

A publikációkhoz kapcsolódóan a tudomány egészében és az egyes kutatási áramlatokhoz tartozó tudományos diskurzusokban is egyre több szabály és intézmény (cselekvési sablon) alakul ki. Miközben a tudományos eredményeket közlő folyóiratok az újdonságokat keresik, óvatossá is: a meglevő tudományos tudástól jelentősen eltérő tartalmú vagy túlságosan formabontó felépítésű cikkektől tartanak (vagyis az „újdonságok” megjelenítését csak bizonyos keretek között engedik), hiszen a bevett intézményektől való túlságosan nagyfokú eltérés saját legitimitásukat is megkérdőjeleznél (de legalábbis kockáztatná) a tudományos közösségben. A folyóiratok elvárásai gyakran meghatározzák az „elfogadható” cikkek jellegét (például szakirodalmi áttekintés vagy empirikus kutatás besorolással), tartalmi felépítését és gondolati ívét (például bizonyos kötelező fejezetek előírásával), illetve formáját is (például bizonyos szakkifejezések, szófordulatok, megfogalmazásmódok preferálásával). Következésképpen, a tudományos közlés intézményesülésével párhuzamosan fokozatosan csökken az egyéni cselekvés szabadságfoka is.

A különböző tudományos diskurzusok körül szerveződő kutatói közösségek elvárásrendszerei nem egységesek, azonban ezek intézményesülése – részben a folyóiratokat akkreditáló szervezetek azonos elvárásrendszere miatt – konvergencia jeleit mutatja (vö. Clarivate 2022; Elsevier 2022 és Hladchenko–Moed 2021). Az izomorfizmus hátterében itt is éppúgy állhat a másolás, mint a normatív nyomás vagy a kényszer. Azok a diskurzusok, amelyek valamilyen okból alacsonyabb státuszúak (például újabbak), gyakran törekszenek a már elismert diskurzusok belső szabályainak másolására annak érdekében, hogy saját létezésüket legitimálják, illetve hogy hasonlóságuk alapján

nagyobb sikerrel részesülhessenek a társadalmi-gazdasági környezet erőforrásaiból. A magasabb státuszú diskurzusok köré szerveződő tudományos közösségek ugyanakkor általában nagyobb sikerrel befolyásolják az erőforráselosztásért felelős társadalmi vagy szervezeti döntéshozókat, akik így például jogszabályok, előmeneteli szabályzatok vagy pályázati kiírások megfogalmazásakor az ő intézményesült normarendszerüket tekintik mintaértékűnek, és szerepükből adódó hatalmuk segítségével ebbe az irányba terelik a többi diskurzus résztvevőit is. Ez azt jelenti, hogy a természetes rendszerekből ismert Máté-hatás („akinek van, annak adatik”) a tudományos világban is érvényesül, azaz aki már bizonyította kutatási kiválóságát megjelenő publikációval, könnyebben tud újabb publikációt megjelentetni hasonló presztízsű lapban, vagy lapok közül a jó idézettségi adatokkal bíró kiadványok nagyobb mennyiségű cikkbenyújtásból nagyobb szelekcióval ki tudják válogatni az igazán kiváló (értsd elvárásoknak megfelelő), új eredményeket tükröző cikkeket. Ennek eredményei mind az egyéni kutatói karrierekben (*Feichtinger et al. 2021*), mind pedig a kutatásfinanszírozásban (*Liao 2021*) megmutatkoznak.

Az izomorf intézményesülési folyamat alternatívája gyakran a marginalizálódás: a fősodor és az inkumbens szereplők elvárásainak ellenálló diskurzusok közösségei magukba záródnak, más diskurzusukba való átjárási képességük csökken. Például a fősodortól eltérő kutatások nehezebben jelennek meg magas presztízsű lapokban, hiszen bőven tudnak a szerkesztők a vélt tudományos elvárásokat teljesítő szakcikkekből válogatni. Ezért létrejönnek olyan folyóiratok, például kizárólag kvalitatív kutatást megjelentető szaklapok, amelyek teret adnak azoknak a cikkeknek, amelyek a módszertan miatt háttérbe szorulnak a vezető lapoknál. Ugyanakkor a kvalitatív lapok a szűkebb módszertani fókusz miatt kevésbé tudnak éltre törni, a kutatók töredékét vonzza, hogy rendszeresen olvassa ezeket és publikáljon az ilyen lapokban, így végső soron a fősodortól eltérő kutatások kapnak teret, de alacsonyabb presztízsű lapokban. Bármilyen kifinomult elvárásrendszer alkalmaznak is ezek a lapok, a főáramú (például kvantitatív módszereket alkalmazó) kutatók gond nélkül figyelmen kívül hagyhatják ezeket a folyóiratokat, amelyek így a listákon sem tudnak előrébb lépni. A publikációs elvárások izomorfizmusa ezért az intézményesülés tényén túl is tovább szűkíti az egyéni cselekvés szabadságát, hiszen ha a szerzők a saját kutatási eredményeiket széles körben szeretnék megismertetni, akkor alá kell vetniük magukat a fősodor elvárásainak, ellenkező esetben kisebb közönséghez tudnak szólni.

A publikációk izomorfizmusának következményei a tudományos közösség különböző nézőpontjaiból

Az eddigiek alapján kiindulópontként elfogadtuk, hogy a tudományosság végső mércéje a tudományos közösségnek, illetve ez intézményesült elvárásainak való megfelelés. A tudományos közösségben kutatóként többféle szerepben jelenünk meg; e szerepek közül tanulmányunkban három jelentősebbet azonosítottunk témánk szempontjából: 1) a szerzőét, 2) a szerkesztőét és bírálóét, illetve 3) az olvasóét. A következőkben ezen szerepek nézőpontjából vizsgáljuk a publikációk izomorfizmusának következményeit. Példák segítségével mindegyik szerep esetében bemutatjuk az adott nézőpontból értelmezett pozitív és negatív hatásokat is.

Szerzői nézőpont

Pozitív hatások

A szerzők számára a publikációs elvárások intézményesülése, illetve ezen elvárás-rendszerek izomorfizmusa bizonytalanságsökkentő hatású. Mind a kutatás, mind pedig a publikálás kockázatos vállalkozások, amelyek jelentős investíciót (idő-, pénz- és energiabefektetést) kívánnak meg a kutatóktól, miközben kimenetük, sikerességük lényegükből adódóan bizonytalan (vö. *Pruschak 2021*). A publikációs elvárások izomorf intézményesülése lehetővé teszi a szerzők számára, hogy mintákat kövessenek, a mintakövetés pedig nem csupán egy-egy tudományos outlet (folyóirat) esetében működő stratégia, de ezek között is átjárhatóságot teremt, minden esetben csökkenti a szerzők bizonytalanságát. Ilyen, a folyóiratok között átívelően intézményesülő elvárás például a szakirodalmi összefoglaló és eredeti kutatást bemutató cikkek belső felépítése vagy a standard hivatkozási stílusok használata, amelyek esetében jellemző, hogy néhány, az adott tudományterületen aktív tudományos társaság ajánlásain alapulnak (például American Psychological Association, American Sociological Association).

A publikációs elvárások intézményesülésének további előnye, hogy ennek köszönhetően ezen elvárások általában explicitté válnak, s könnyebben átadhatók a kezdő kutatók számára. Ennek folyománya, hogy a „publikációs tudás” megragadhatóvá, leírhatóvá válik (pl. *Zuckerman 2008; Berk–Harvey–Hirshleifer 2017*). Noha vitatható, hogy „jó” cikket meg lehet-e tanulni írni, könnyen belátható, hogy a szerkesztőségek által deklarált szempontoknak megfelelő cikk készítése elsajátítható. E tekintetben a publikációs elvárások intézményesülésével a cikkek veszítenek misztikus, *műalkotás* jellegükből, s lényegében sorozatban legyártható, adott paramétereknek megfelelő *iparosmunkává* válnak. E folyamat kétségtelen előnye, hogy a publikációs tapasztalattal még nem rendelkező, kezdő kutatók számára csökkenti a belépési korlátot. A cikkírásnak egyrészt elsajátíthatóvá válnak egyetemi kurzusokon, konferencia workshopokon oktatható csínjai, másrészt korábban akár nem ismert folyóiratokban is lehetővé válik a publikálás.

Negatív hatások

A publikációs elvárások intézményesülése mindezekkel együtt a szerzők (legalábbis egyes szerzők) szempontjából negatív következményekkel is járhat. Az elvárások alakulására a tudományos közösség magasabb presztízzsel, magasabb státusszal (hatalommal) rendelkező szereplői nagyobb hatással vannak. Ennek következtében az intézmények kialakulása (és hasonlóvá válása, izomorfizmusa) olyan módon történik, hogy az elvárások e szereplők szokásos gyakorlatait tükrözik, s ennek következtében a fennálló hatalmi struktúra újratermelésében is szerepet játszanak. Az izomorfizmus következtében kialakuló fősodor a magasabb státuszú (mert például régebbi, beágyazottabb, a társadalmi döntéshozók által „tudományosabbnak” tartott, pl. kvantitatív vagy a fennálló társadalmi-gazdasági renddel szemben nem kritikus, funkcionalista) kutatói diskurzusoknak kedvez. Az izomorfizmus következménye azonban az is, hogy az ettől eltérő hagyományokkal rendelkező és hasonulni nem hajlandó tudományos diskurzusok könnyebben kiszorulnak a fősodorból. Ezzel egyrészt azt kockáztatják, hogy a tudományos közösség többsége „tudományosnak” tartsa őket, másrészt azt veszélyeztetik, hogy

kiszorulnak a közös diskurzusból, esetleg karanténba kerülnek. Megfigyelhető, hogy bizonyos témák szerzői (például a kritikai megközelítésű kutatók) saját közösségük által fenntartott folyóiratokba szorulnak vissza, amelyekre a fősodort képviselő lapok kevésbé vagy egyáltalán nem hivatkoznak. Ennek következtében a fősodortól eltérő tudományos közösségek között csökken a kapcsolat, az átjárhatóság, ugyancsak csökken vagy egyirányúvá válik a kommunikáció (lásd a fősodor cikkeire mindenki hivatkozik, ha más céllal nem, akkor azzal, hogy kritizálják).

Szerzői szempontból az elvárások intézményesülésének további negatív hozadéka, hogy az elvárások között a formai szempontok gyakran elsőbbséget kapnak a tartalmi szempontok felett. Mivel a formai elvárásoknak való megfelelés vagy meg nem felelés látványosabb, könnyebben ellenőrizhető, a szerkesztőségek is könnyebben tudják tartatni ezeket. Ez azonban gyakran azt is jelenti, hogy hiába kiváló egy cikk üzenete, érdekes a mondanivalója, ha a szerzők nem úgy mutatják be és szerkesztik meg a cikket, ahogyan az az elvárásoknak megfelel, valószínűleg nem tudják megjelentetni munkájukat – ezzel jelentősen csökken egyéni önkifejezési és intellektuális szabadságuk. Részben e jelenséggel foglalkozik a közgazdász Bruno Frey (2002) szándékosan nem tudományos folyóiratban publikált műhelytanulmánya, amely azt a problémát veti fel, hogy a bírálati folyamatban való részvétellel, a bírálói elvárásoknak való megfeleléssel a kutató szellemi prostitúcióra kényszerül. Frey gyakran idézett érvelése szerint a kutató annak reményében mond le saját gondolatmenete egy részéről, illetve szabad önkifejezéséről, szabad formaválasztásáról, hogy munkája megjelenhessen az adott folyóiratban. Ezzel részben a szerzők kiszolgáltatott helyzetére, részben az – elvileg csak tanácsadási, nem pedig döntési joggal felruházott – kapuőr szerepben működő bírálók túlhatalmára hívja fel a figyelmet.

Szerkesztői és bírálói nézőpont

Pozitív hatások

Az izomorfizmus hatására a bírálók munkája egyszerűsödik, az elvárások standardizálódnak, ugyanolyan vagy legalábbis hasonló formai, módszertani, tartalmi elvárást támasztanak a cikkekkel, kutatásokkal kapcsolatban. Ezáltal a vitás kérdéseket könnyebb eldönteni. Úgy tűnik, hogy az elvárások objektívak, így az annak való megfelelést a szakmailag jártas kutatók, akik bírálóként és szerkesztőként vesznek részt a folyamatban, könnyen eldönthetik. A szerkesztők kapuőr szerepe egyszerűsödik, az elvárásokat kommunikálják a lapok honlapján vagy a „meet the editor” alkalmak során, a szerkesztői levelekben ugyanazokat kérik a szerzőktől. Mivel a bírálók és szerkesztők több lapban is lektorálnak, illetve maguk is szerzők, a más lapoknál tanult elvárásokat továbbviszik. Ezt az a gyakorlat is megerősíti, hogy nemzetközi lapoknál egyre gyakoribb, hogy a bírálók megkapják a többi bíráló értékelését, és így ők maguk is láthatják, hogy saját elvárásaik mennyiben hasonlítanak, illetve mennyiben különböznek a többiekétől. Ahol ilyen gyakorlat nincs, a szerzők ott is sokszor közös válaszlévlében fogalmazzák meg a különböző bírálóknak adott visszajelzéseiket, és ilyenkor a bírálók szintén szembeülhetnek azzal, hogy mennyiben egyezik meg vagy tér el a szakmai véleményük más bírálókétól. Következésképpen, a bírálók egyre inkább egységes szempontokat érvényesítenek, függetlenül attól, hogy a bírálatukat mely folyóiratnak készítik.

A szerkesztőknek érdeke a vitás helyzetek elkerülése, így arra törekszenek, hogy az elvárások transzparenssek legyenek, és ennek megfelelően legitimálják a működésüket. A kinyilvánított cél a lapban megjelenő publikációk minőségének emelése vagy legalábbis megtartása. Ez a legitim cél segítséget nyújt a szerkesztőknek abban, hogy egy esetleges nyomásgyakorlást (például olyan cikkek megjelentetésére vonatkozóan, amelyek az akadémiai közösség szerint esteleg nem elég jó minőségűek) elháríthatnak azzal, hogy az explicitté tett minőségi elvárásokat minden szerzőről elvárják, miközben külső szempontrendszernek való megfelelésre (például akkreditációra) hivatkoznak. Ezáltal a szerkesztők sikeresebben függetleníthetik magukat az intézményi hatalmi viszonyoktól.

Negatív hatások

Az egységesedés sok terhet levesz a szerkesztők és a bírálók válláról, ugyanakkor ennek a folyamatnak vannak negatív aspektusai is. A nemzetközi akkreditációkat végző szereplők általában a tudományos világ központjából, angolszász, illetve nyugati országokból jönnek, és sokszor profitorientált működésű kiadókra szabták azon elvárásaikat és szempontjaikat, amelyek alapján akkreditációs kritériumaikat kidolgozták. A folyóiratok akkreditációja (amelyeknek eredménye különböző adatbázisokban való indexelésük vagy például a Scopus-féle Q-besorolás) alapvetően meghatározza azt, hogy mely szerzők és mely munkájukat igyekeznek az adott lapban publikálni. A szelekció tehát két-szintű: nem csupán a bírálók és szerkesztők szelektálják a tudományos cikkeket, de a folyóiratok között is megjelenik egy szelekciós verseny – azonban ennek ágensei (vagyis, hogy pontosan kik végzik a szelekciót), kevésbé transzparenssek. Az olyan akkreditorok, mint a Scopus-indexet üzemeltető Elsevier vagy a Web of Science adatbázist működtető Clarivate ismeretlen összetételű bíráló bizottságok kezébe helyezi a döntést.

A cikkek és az adott tudományos eredmények minőségét nehéz megítélni, azonban az olvasottságot ennél könnyebb. A konkrét minőségi elvárásnál fontosabb, hogy a cikkeket hivatkozzák, és a lap olyan szerkesztőségi működést folytasson, amely további hivatkozásokat generál. A jól hivatkozott lapokra többen akarnak előfizetni (különösen intézményi adatbázis-előfizetésre érdemes gondolnunk), és többen akarnak benne publikálni, ami lehetővé teszi a szerkesztőknek, hogy még inkább kiválogassák az általuk jó minőségűnek tartott cikkeket, amelyeket várhatóan majd sokan hivatkoznak. A tudománymetria ezen a ponton öncélúvá válhat: lényegtelen lesz a tartalom, ha csak a hivatkozásgenerálás a cél. Emellett elvárás az egységes formai megjelenés, amely megkönnyíti a cikkek keresését és későbbi hivatkozását. Így végső soron a külső akkreditorok a hivatkozási statisztikák és formai megfelelés alapján sorolják be a szaklapokat az általuk létrehozott minőségkategóriákba (pl. Q-besorolások, listák).

A bírálók és szerkesztők kapuörként nemcsak élhetnek a hatalmukkal, de vissza is élhetnek vele, amikor nem engednek be a lapjukba olyan cikkeket, amelyek nekik nem tetszenek, amelyeket nem tartanak tudományosnak. Ezt a hatalmi helyzetet oldja, hogy rendszerint minden témában több szaklap működik, bár az adott témában legjobb lapok kapuőrei így is kiemelkedő hatalommal bírnak. A tudományosság kritériumait azok a szereplők diktálják, akik hatalmi pozícióban vannak. Nem véletlen, hogy az angolszász vagy nyugati magországok kutatói könnyebben publikálnak a jó minőségűnek tartott lapokban, ahogy az sem okoz nekik gondot, ha a periférián vagy a félperiférián kiadott lapokba szeretnének publikálni, ahova egyébként előfordul, hogy meghívják

őket. Ha pedig idejük engedi, akkor publikálnak olyan lapba is, amely nekik nem számít a kutatói teljesítményük mérésekor. Magas szinten beszélnek a tudomány nyelvét, ismerik az angolul megjelent szakirodalmat, módszertanilag felkészültek. Emellett a főáramú paradigmákban született cikkek is ugyanezen ok miatt élveznek előnyt: a hatalmi pozícióban levő szerkesztők és bírálók szívesen beengedik a domináns pozitívista, funkcionalista kutatásokat, míg az alternatív paradigmákban született kutatásoknak nehezebben lehet publikációs felületet találni. (Lásd Primecz [2020] vizsgálatát, amely kimutatta, hogy nemzetközi emberierőforrás-menedzsment területen a meghatározó szaklapokban messze dominál – a vizsgált publikációk közel 80 százalékában – a fősodorhoz tartozó pozitívista kutatás.) Sokszor csak niche lapokban vagy nehéz bírálati körökön átjutva lehet ezeket megjelentetni, esetleg a módszertanválasztást vagy az eredményeket kell olyan szempontokkal legitimálni, amelyek a választott paradigmán kívüliek, a fősodor elvárásaihoz tartoznak (vö. Bruno Frey [2002] idézett munkája).

Olvasói nézőpont

Az olvasót az alábbiakban úgy értelmezzük, mint a kutatóknak az előbbieken bemutatottakon felül megjelenő szerepét: vagyis kutatótársként, szakértőként, a tudományos vállalkozásban és a publikációs világban érdekelt személyként, nem pedig laikusként tekintünk rá.

Pozitív hatások

Mint szinte körülöttünk minden, így a tudományos munka tempója is gyorsulóban van: egyre kevesebb lehetőség van elmélyülni, tudományos kérdéseken hosszan gondolkodni. A tudományos elvárások egységesülésével mégis olyan eljárások váltak elfogadottá, amelyek több körben biztosítják a tudományos eredmények megbízhatóságát. Nő az elvárás a feldolgozott szakirodalom mennyiségével és minőségével kapcsolatban; mind kvalitatív, mind kvantitatív kutatásokban egyre nagyobb mintákkal dolgoznak a kutatók, és az eredményeket mind többször ellenőrzik társ kutatók. Konferenciákon, belső szakmai viták során, egyre több bírálati körön átesve készülnek a cikkek, miközben a kutatók időhiányról panaszkodnak. A szakirodalomolvasás formája is megváltozott: a kutatók pontosan tudják, hogy a céljaikhoz a cikk mely részeit kell elolvasni, így sokszor nem az egész cikket, hanem annak kiemelt részeit (például absztraktját, konklúzióit, esetleg egyes esetekben a szakirodalmi vagy módszertani összefoglalót) olvassák el, a többit átfutják vagy meg sem nézik. Ezt az olvasási stílust kétségtelenül segíti az egységesedett cikkstruktúra, a jól bevált fordulatok, valamint az absztrakt és konklúzió kvázi egységes megfogalmazása. Ezáltal az olvasók könnyebben és gyorsabban jutnak a cikk lényegét jelentő ismeretekhez, új kutatási eredményekhez, és így persze könnyebb hivatkozni is az új cikkeket.

A standardizáció az olvasókat ugyanúgy segíti, ahogyan a szerzőket. Ezzel együtt meg kell tanulni olvasni a tudományos szövegeket, azonban ez nem túl magas belépési küszöb, doktori iskolák, műhelyek tanítják az új belépőket, hogy sikeresen dekódolják a bevett szófordulatokat, megfogalmazásokat, táblázatokat, ábrákat, számításokat. Fiatal kutatók vagy egy adott szakterület új szereplői ezt ugyanúgy megtanulhatják, mint más szakmai fogást. Ráadásul nyelvtan sem olyan nehéz ez, mint például a szép-

irodalom, így végső soron azon kutatók, akik számára az angol nem anyanyelv, ezt viszonylag könnyen elsajátíthatják (Jackson–Primecz 2019).

Negatív hatások

A sztenderdizált cikkek látszólag sok pozitívuma mellett kétségtelen hátránya, hogy az olvasás már nem feltétlenül jelenti azt az élvezetet, amit korábban; az olvasás gépiessé, monotonná, akár felejtetővé válhat. Csökkenhet a valódi érdeklődés, amíg az olvasás taktikai célokat szolgál. Felmerülhet bennünk, fogja-e a szerző idézni a cikket, alátámasztandó a saját gondolatmenetét. Ilyen körülmények között ritka az igazán felfedező, rácsodálkozó értelemzés, sokkal inkább azt jelenti az olvasás, hogy a cikkből hivatkozható eredményeket, adatokat, esetleg a saját kutatás legitimitását támogató elméleti vagy módszertani megoldásokat keresi az olvasó.

Konklúzió

Cikkünkben azt mutattuk be, hogy a tudományosság nemes célját követve, hogyan egységesedik a publikációkkal kapcsolatos elvárásrendszer. Noha ez jelenthetné azt is, hogy a tudományos közösségek előbb-utóbb elérik azt az egységes és közmegegyezésen alapuló tudományos elvárásstruktúrát, amelynek lehetőségét tudományfilozófiai munkáiban több kutató (például Feyerabend, Kuhn vagy Lakatos) vitatott; a gyakorlatban ez sokkal inkább formai egységesülést jelent, amely kevés hatással van a tudományos tartalomra.

Gondolatmenetünkben azt jártuk körbe, hogy a tudományos publikációk szereplői (szerzők, bírálók és szerkesztők, olvasók) hogyan járulnak hozzá ehhez a folyamathoz, és számukra milyen következménye van ennek. Arra jutottunk, hogy mind szerzőként, mind bírálóként és szerkesztőként, mind pedig olvasóként vannak pozitív hozadéka a folyamatnak. Bár cáfolható, hogy az objektívnek tartott kritériumok valóban objektívek tudományos szemszögből, az átlátható elvárások minden szereplő életét megkönnyítik. Az e jelenség kapcsán is megfigyelhető Máté-hatás annyiban jelentkezik, hogy a kialakult normák kedveznek azoknak, akik már meghatározó szereplői a tudományos életnek, míg az új vagy periférikus szereplők alkalmazkodni kénytelenek. Ugyan minden lap hangsúlyozza, hogy újdonságokat kíván megjelentetni, s így az enciklopédisták ideálját folytatja, a valódi tudományos nóvumoknak kevés az esélyük, hogy ebben az egyre inkább standardizálódó folyamatban sikerrel jussanak el a megjelenésig.

IRODALOM

- BERGER, P. L. & LUCKMANN, T. (1966) *The Social Construction of Reality*. Middlesex, Peguin Books.
- BERK, JONATHAN B., HARVEY, CAMPBELL, R. & HIRSHLEIFER, D. (2017) How to Write an Effective Referee Report and Improve the Scientific Review Process. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 31. No. 1. pp. 231–244. <https://doi.org/10.1257/jep.31.1.231>
- Clarivate (2022) Web of Science Journal Evaluation Process and Selection Criteria. <https://clarivate.com/webofsciencigroup/journal-evaluation-process-and-selection-criteria/>
- DiMAGGIO, P. J. & POWELL, W. W. (1983) The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, Vol. 48. No. 2. pp. 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>

- Elsevier (2022) SCOPUS Content Policy and Selection. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content/content-policy-and-selection>
- FEYERABEND, P. (2002) *A módszer ellen*. Budapest, Altanlisz.
- FREY, BRUNO S. (2002) Publishing as prostitution? Choosing between one's own ideas and academic failure. Working Paper. <https://doi.org/10.3929/ethz-a-004375071>
- FEICHTINGER, G., GRASS, D., KORT, P. M. & SEIDL, A. (2021) On the Matthew effect in research careers. *Journal of Economic Dynamics and Control*, Vol. 123. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2020.104058>
- HLADCHENKO, M. & MOED, H. F. (2021) The effect of publication traditions and requirements in research assessment and funding policies upon the use of national journals in 28 post-socialist countries. *Journal of Informetrics*, Vol. 15. No. 4. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2021.101190>
- JACKSON, T. & PRIMECZ, H. (2019) Cross-cultural management studies and the Englishization of scholarly communication: A paradox. *International Journal of Cross-Cultural Management*, Vol. 19. No. 2. pp. 115–119. <https://doi.org/10.1177/1470595819865095>
- KRAJCSÁK Z. & SZABÓ I. (2021) A megbízható és objektív publikációs teljesítménymérés szükségessége: A gazdálkodástudományok igénye a változásra és a tudománymetria.com projekt. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, Vol. 52. No. 12. pp. 31–39. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.12.04>
- KUHN, T. (1979 [2002]) *A tudományos forradalmak szerkezete*. (Osiris könyvtár.) Budapest, Osiris.
- KUTROVÁTZ G., LÁNG B. & ZEMPLÉN G. (2008) *A tudomány határai*. Typotex Kiadó.
- LIAO, C. H. (2021) The Matthew effect and the halo effect in research funding. *Journal of Informetrics*, Vol. 15. No. 1. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2020.101108>
- PRIMECZ, H. (2020) Positivist, constructivist and critical approaches to international human resource management and some future directions. *German Journal of Human Resource Management*, Vol. 34. No. 2. pp. 124–147. <https://doi.org/10.1177/2397002220909069>
- PRUSCHAK, G. (2021) What Constitutes Authorship in the Social Sciences? *Frontiers in Research Metrics and Analytics*, Vol. 6. <https://doi.org/10.3389/frma.2021.655350>
- RESNIK, D. B. (2000) A pragmatic approach to the demarcation problem. *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 31. No. 2. pp. 249–267. [https://doi.org/10.1016/S0039-3681\(00\)00004-2](https://doi.org/10.1016/S0039-3681(00)00004-2)
- SASVÁRI P., BAKACSI G. & URBANOVICS A. (2021) „Két út van előttem, melyiken induljak?": Gazdaság- és társadalomtudományi karok Web of Science és Scopus által indexált folyóiratcikkeinek vizsgálata 2016 és 2020 között. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, Vol. 52. No. 12. pp. 16–30. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.12.03>
- SUDABBY, R. (2015) Can Institutional Theory Be Critical? *Journal of Management Inquiry*, Vol. 24. No. 1. pp. 93–95. <https://doi.org/10.1177/1056492614545304>
- WALGENBACH, P. (1999) Institutionalistische Ansätze in der Organisationstheorie. In: ALFRED KIESER (ed.) *Organisationstheorien*. 3. Auflage. Stuttgart, Kohlhammer Verlag. pp. 319–353.
- ZUCKERMAN, E. W. (2008) “Tips to Article-Writers”. MIT Sloan School of Management. <https://mitsloan.mit.edu/shared/ods/documents?PublicationDocumentID=7627>

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)